

ПРИЙМЕННИКОВО-ІМЕННИКОВІ КОМПЛЕКСИ $до+N_2$ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ГІПЕРБОЛІЗОВАНОЇ КІЛЬКОСТІ У СУЧАСНОМУ ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

У статті йдеться про один із численних засобів вираження значення неконкретизованої множинної кількості, позначення великої маси чого-небудь у поетичному мовленні, а саме про функціонування у ролі операторів даного значення прийменниково-іменникових сполук *до* + N_2 , їх структурні особливості, дистрибуцію.

Ключові слова: поетичне мовлення, неконкретизована множинна кількість, дистрибуція, квантор.

The article deals with one of the numerous means of expression of the meaning unconcretized plurality quantity designation of large amount in some poetical speech and namely about functioning in the role of their structural peculiarities, distribution.

Key words: poetical speech, unconcretized plurality quantity, distribution, quantor.

Мультипліцитність, або чітко не визначена велика кількість кого-, чого-небудь, має в українській мові розгалужену систему різнорівневих та різноструктурних засобів вираження, сукупність яких утворює одне з численних функціонально-семантичних полів макрополя квантитативності, цієї мовної та універсальної онтологічної категорії. Системність та впорядкованість цих засобів вираження невизначеної множинності саме у художньому мовленні, їх функціонування, структурні, семантичні та стилістичні особливості ще не зазнали ґрунтовного вивчення. Деякі аспекти даної проблематики висвітлені у роботах сучасних науковців (В. В. Акуленко, О. К. Безпояско, О. М. Бонещка, С. А. Бронікова, В. М. Вовк, К. Г. Городенська, Н. Я. Грипас, О. М. Медвідь, З. О. Митяй, О. А. Олексенко, С. О. Швачко).

У цій статті здійснено спробу опису одного із засобів вираження значення неконкретизованої множинної кількості у поетичному мовленні на рівні прийменниково-іменникових комплексів у сполученні з субстанціальними лексемами, що позначають вимірювані об'єкти. При аналізі ілюстративного матеріалу звертатимемо увагу на лексичну наповненість цих сполук, їх структурно-семантичні, функ-

ціональні, стилістичні, дистрибутивні особливості та прагматичну скерованість.

Значення лексем будуть наводитися за “Великим тлумачним словником сучасної української мови” [2], належність означених комплексів до зафіксованих лексикографічними джерелами фразеолодиниць перевірятимемо за “Фразеологічним словником української мови” [6].

Репрезентативними для сучасного поетичного мовлення слід визнати такі прийменниково-іменникові комплекси-квантори, що узуально / контекстуально можуть передавати значення нечітко визначеної множинності у структурах до+іменник у родовому відмінку (до + N_2): *до холери, до тьми, до біса, до сліз, до оболок, до чорта, до плечей, до колін, до небокряю, до неба, до сліз, до лихоманки, до лиха, до хвороби*, тобто у ролі операторів функції квантитативної номінації у даних комплексах активно вживаються лексеми таких тематичних груп: *соматизми; надприродні інфернальні істоти, злі духи; хворобливі стани, страждання; лінія горизонту, небесна сфера; лічильний іменник*.

Частотними для поетичного мовлення слід визнати лексеми тематичної групи на позначення соматизмів — *плечі, коліна, сльози, фіга*. Кванторами (прийменниково-іменниковими сполуками), утвореними на базі цієї тематичної групи, вимірюється переважно обсяг, кількість такої субстанції, *як сніг*. Це свідчить про певну “фразеологізацію” дистрибутивних відношень цих операторів значення неконкретизованої множинної кількості:

Заходить сонце. Сніг іде, / І серце на ніч місце мостить, / І на ніч сон йому іде / Через мостів та через мости. / <... > В Холодній Балиці, в білій піні / Вона [оця прибудонька моя — О. С.] іде й співа з ночей. / Намерзло льоду в її пісні / І снігу в пісні — до плечей! [М. Вінграновський];

Течуть сніги у небо з білих віт... / Сніги... / Сніги... / Сніги в цей світ вселились. / Стоять в снігах калини — до колін. / Стоять хати — в снігах по самі стріхи. / Сніги збивають горобці з калин... / Шпариночку б в снігах оцих продихать. / Малесеньку. Тонюсіньку. Таку, / Щоб тільки погляд прослизнув у неї. / Кружляє вітер в сніговім танку. / Сніги стежки заносять і алеї. / І не проїхати в них, і не пройти. / Течуть сніги. І напрям не збагнути. / Все у снігах. І сліду не знайти. / І нікуди сховатись чи звернути... [І. Цабієнко, “Снігу”].

Ампліфікація значення гіперболізованої кількості, маси снігу дискурсивно експлікується не тільки багаторазовим повтором вимірюва-

ної субстанції у складі різних синтаксичних одиниць, а й залученням іншого квантора **по**+ N_4 тематичної групи *деталі будівель, споруд по стріху*, який так само виявляє функціональну активність у поетичному мовленні.

До речі, ця сама субстанція **сніг** активно вимірюється й квантором **по**+ N_4 , де позицію N_4 посідають іменники тематичної групи *частини тіла людини*:

Стояло чисте дерево калини. / Червоні грона груденят були / Запаяні прозорим хижим льодом. / По пахви дерево в снігу стояло / І просто йшло до мене — / все у кризі [І. Драч, “Калина на тому світі”];

В диму зими свіча калини / Троїстим полум'ям горить. / В снігу по брови Батьківщина, / По чорні брови мирно спить [В. Прилипка, “Калина”];

Німота. Бо снігу — аж по груди, / Лиш чорніють плити мармурові, / І сліди розгублені не всюди, / І квітки щось шепчуть паперові [М. Лазарук].

Навіть якщо квантором **до**+ N_2 вимірюється й інша субстанція, наприклад, **пелюстки**, то може спостерігатися імпліцитне порівняння їх із снігом:

Пригадую дерева у саду — / Побілені, налякані, змалілі... / То вже — весна, і срібні заметілі / Їм до колін — пелюстками... Іду / Зривати плід... Гіркі і недозрілі / Узав'язі слізи [М. Кіяновська, “Навернення”].

Вимірювані об'єкти при цих кванторах стоять переважно або в місцевому, або в родовому відмінку, рідше — у називному.

Щодо частиномовної належності кванторів означеної структури слушною вважаємо думку, що “відмінкова форма в прийменниково-відмінковому комплексі становить єдність з прийменником, одне функціональне (синтаксичне) слово, яке в типових випадках є з функціонального боку аналітичним синтаксичним прислівником” [5: 329].

При вимірнику **до сліз** вживаються, як правило, негативно конотовані лексеми:

А чому ж не вдалось/ білосніжну стрілецьку вживити [фіалку — О. С.] / цим нетребівським пагорбам / рідколісих займистих узлісь? / Чи тому, що ґрунти / бур'янами достатньо обжиті, / чи тому, що сміття, / пияки / і пияцтва до сліз? [М. Стрельбицький, “Орден Білої Фіалки”].

Квантор **до фіга** не реєструється українськими словниками, але фіксується російськими, пор.: **фига**, -и, ж. 1. Те саме, що фігове де-

рево (див. фиговий). 2. Плід цього дерева; інжир. 3. розм. Те саме, що *дуля* 3 [2: 1534]. Щоб уточнити значення, ми звернулися до тлумачення лексеми *дуля*, *-і*, *ж*. 3. кул [кулінарія. — О. С.]. Весільна шишка. Навряд чи третій ЛСВ лексеми *дуля* дорівнює за значенням аналізованому ЛСВ іменника *фіга*. Мабуть, це четвертий ЛСВ — 4. вульг. Стулена в кулак рука так, що великий палець просувається між вказівним і середнім, як знак зневажливого ставлення до кого-небудь [2: 331]. А от у російському словнику лексема *фіга*, що в українському виступає третім ЛСВ — окрема самостійна лексема-омонім: *фіга*₂, *-и*, *ж*. и *фиг*, *-а*, *м*. (прост.) То же, что кукиш — має усталену словоформу *До фіга* — очень много [4: 848]. Саме в такому значенні її вжито поетесою Оленою Степаненко:

час розпродажу вже надходить / займає в кімнаті останнього табу-рета / якби я заощадила *до фіга грошенья* / я б заснувала копальню у формі серця / для українських поетів / лінію безкоштовної поезії по телефону / для українських поеток... [О. Степаненко, “SALE”].

За жодною із словоформ (*до плечей*, *до колін*, *до сліз*, *до фіга*) у словниках не закріплено ані відтінка, ані окремого ЛСВ, що має значення “представлений у великій кількості, у великій мірі” / “багато, велика маса кого-, чого-небудь”.

Серед лексем тематичної групи *надприродні інфернальні істоти* активність виявляють іменники *біс*, *чорт*. Прийменниково-іменникові комплекси *до біса*, *до чорта* відбиті у лексикографічних працях. Словоформа з квантитативним значенням *до біса* зареєстрована фразеологічними та тлумачними словниками як така, що може передавати значення невизначено великої кількості — ** *До біса*, б) (чого) багато, безліч [2: 85]; *до біса* — 1. чого і без додатка. Багато, безліч чого-небудь. Пор.: до чорта. Синоніми: до бісового батька, до дідька [6: 32], а у полісеманта *чорт* у тлумачних словниках відсутня ідіоматична аналітична словоформа з квантитативним значенням *до чорта* [2: 1606], але наявна у фразеологічному словнику — *до чурта (до гаснида)*, грубо. 1. Дуже багато. Синоніми: до бісового батька, до дідька, до лиха [6: 955].

Причому квантор *до біса* виявляє у поетичному мовленні значно більшу активність, ніж *до чорта*. Пор.:

Рідко, нене, згадую про тебе, / Дні занадто куці та малі, / Ще не всі чорти втекли на небо, / Ходить їх до біса на землі [В. Симоненко];

Похмілля вважав не платою, / А врожаєм свого творіння. / Вночі віддавався ночі. / Не жалівся — ніколи дневі, / Що в нього таки до біса

/ *Чортового насіння* [І. Драч, “Джон Стейнбек у музеї Тараса Шевченка”].

Вимірюваною / обчислюваною субстанцією при операторі квантитативності *до біса* часто виступають назви самих інфернальних істот або інші субстанції, означені похідним прикметником від лексем цієї ж тематичної групи.

Вимірювана субстанція може бути поіменована метафорично, наприклад, лексема *зима* має контекстуальне значення “холод, сніг, проблеми, самотність”, тобто актуалізації зазнають асоціативні семи (зміст імплікується ситуацією):

Придумав молитву — молися / Затятим зневірам назло. / Цієї зими — / до біса / На землю і душу лягло [Т. Федюк, “Самота”].

Квантор *до чорта* вживається переважно в прозовому мовленні поетів і не виявляє активності у віршованому мовленні:

— Дядьку, капніть мені духами за шию, а я вам цілу десятку дам.

— Е, ні, десяткою тут не обійдешся.

— Ну, тоді за двадцятку!

— Спершу покажи, бо таких *шелухвостів*, як ти, вештається тут *до чорта* [М. Вінграновський, “Первінка”].

Серед тематичної групи *хворобливі стани, страждання* у ролі квантифікаторів активність виявляють такі лексеми — *хвороба, лихоманка, холера, лихо*. Жодна з них, крім лиха, не зафіксована ані тлумачними, ані фразеологічними словниками як така, що може виступати оператором функції чітко не визначеної гіперболізованої множинної номінації вимірюваної субстанції, але широко представлена у художньому мовленні саме у цій функції:

Кам'яні стіни по обидва боки від шосе, нарешті гори, ми вїхали в гори, всюди виявилось до холери снігу... [Ю. Андрухович, Перверзія];

Що незмінне в цій юдолі, / Коли вже й хамелеон / Не завжди міняє колір, / Лиш міняє телефон? / Телефонів до хвороби / Розвелось, далєбі: / Білу трубку лиже: — Зробим! / Чорну аж гризе: — Зробіть! [В. Іванців, “Хамелеони й телефони”];

Блукальці-рифи з боків / Обшивку судна шкребуть. / Нанудили пацюків / До лихоманки, мабуть: / Стрибають мерщій за борт / З обшитого корабля, / Сотворять собі комфорт, / Де пахне сита земля... [В. Нарушевич, “На кораблі”].

У першому прикладі знов спостерігаємо у ролі вимірюваної субстанції лексему *сніг*, яка вже майже “ідіоматично” квантифікується експонентами тематичної групи *соматизми* у поетичному

мовленні в структурах по+ N_4 +вимірювана субстанція, рідше — до+ N_2 +вимірювана субстанція.

Значення великої кількості, маси кого-,чого-небудь може синтагматично підсилюватися семантикою узуальної / okazіональної дієслівної словоформи, що і спостерігаємо в останньому прикладі. Okazіональне дієслово — принагідний авторський витвір — *напудили* бере участь у додатковій експлікації певного, детермінованого афективними переживаннями ставлення мовця до параметризації позначеної субстанції. Дієслово утворено префіксально-суфіксальним способом від назви одиниці метрологічної системи (мезуратива) *пуд*, що має таке значення — У Росії, Білорусі та Україні до запровадження Метричної системи мір — міра ваги, що дорівнювала 40 фунтам (близько 16,4 кг). // Велика кількість чого-небудь; щось дуже важке [2: 1187]. *Напудити* контекстуально передає значення “розплодити у великій кількості”, саме таке значення передає префікс *на-*. Аналізуючи функціонально-семантичні особливості дериваційних морфем, дослідниця К. Г. Городенська зауважує, що “дієслівні префікси — кореляти предиката з кількісним значенням — формують поле кількості. Квантитативна характеристика дії, представлена предикатом предиката, включає кількісне визначення об’єктів чи суб’єктів дії або ж кількісний вияв дії. <...> В основу виділення другого функціонально-семантичного мікрополя [йдеться саме про кваліфікатори кількісного вияву дії. — О. С.] покладено сему ‘нагромадити велику кількість чого-небудь’, єдиним формальним представником якої є префікс *на-*. Його семантичний корелят — предикат із значенням великої кількості. Крім основної предикатної функції, він посилює значення результатива, зумовленого предикатом (пор.: *накупити* — купити чого-небудь у великій кількості, аналогічно *насадити, насушити*)...” [1: 178–179].

Кількаразова актуалізація автором в даній комунікативно-прагматичній ситуації квантитативної семантики мультипліцитності і вибір специфічних зметафоризованих індикаторів-вимірників цілком виправдані, оскільки підпорядковані певному комунікативному завданню. Як зауважує Ж. В. Колоїз, “у процесі мовленнєвої діяльності, що детермінує норму, мовне чуття, смак і навіть мовленнєву моду, іноді доводиться не лише “вибирати” з готового, давно апробованого матеріалу, але й конструювати на його основі щось нове, оптимальніше для конкретної комунікативно-прагматичної ситуації” [3: 1].

Подвійно реалізована сема великої кількості і в наступному уривку, тільки засоби вираження в ньому — узуальні:

*Утомлений, повернешся з дороги: / Намався, до лиха всяких справ,
/ Уткнеться кіт довірливо у ноги, / Мурликне радо — видно, що чекав* [М. Луків].

Серед лексем тематичної групи *лінія горизонту, небесна сфера*, метафоризуючись, значення надзвичайно великої кількості передають іменники *обрій, небокрай, обол, небо*. Словоформи-квантори *до обрїю / до обрїв, до оболок, до неба* не мають зафіксованих словниками ЛСВ на позначення мультипліцитності.

А врожай! Снопи під перевесла, / Кони й степ. До обрїв снопи. / Крила жаток, як у морі весла, / Аж плвуть під хмарами степи [С. Стриженюк, “Вулиця Посмітного”];

...у тому небесному місті/ антихрист пасе свої віви руді /а день перламутровий наче / стінки посудини для зберігання душі / тих посудин від обрїю аж до обрїю [В. Цибулько, “Ангел розпаду”];

Величезна свиноферма. Білі свині лежать і стоять — мов аж до небокраю [М. Вінграновський, “Світ без війни”].

...театр двох тіней і чужих думок. / <... > а в залі глядачів — до оболок. / Нікого не вицїлю і не вжалю. / на фразі мовкну — і загорає тло / без оплесків, без осуду і жалю [О. Білоус];

...Половці скачуть з горба по долині. Тупіт і пил стоять від землі аж до неба [М. Вінграновський, “Світ без війни”].

Із кванторів цієї тематичної групи тільки лексема *обол* має інгренентну стилістичну маркованість — *обол*, -а., ч., заст., поет. 1. Хмара, хмарина. 2. тільки мн. Небесна блакить [2: 813].

Означені квантори представлені як у поетичному, так і художньому мовленні. Крім семи ‘великий простір’, що вимірюється або горизонтально, або вертикально, в них завдяки дискурсивній зумовленості актуалізується й сема великої неконкретизованої кількості вимірюваної субстанції. Означені прийменниково-іменникові комплекси можуть функціонувати як у складі структур до+ N_2 +субстанція, так і у складі — від N_2 ... до N_2 +субстанція, при цьому отримуючи додаткове лімітативне значення, при них може вживатися й інтенсифікатор *аж*.

Лічильний іменник *тьма*₂, -и, ж. 1. іст. У давньоруському рахунку — десять тисяч. // Військо в десять тисяч вояків. 2. розм. Велика кількість, дуже багато кого-, чого-небудь [2: 1488] має ЛСВ на позначення мультипліцитності, а от квантор *до тьми* як конституент поля

кількості словниками не фіксується, але вживається з таким значенням у поетичному мовленні:

Такі ж дівчата виросли, як сонце, / там *рушників* тих вишито *до тьми!* [Л. Костенко].

У даній статті ми обмежились аналізом функціонування прийменниково-іменникових комплексів до+ N_2 (серед яких трапляються і вільні, й ідіоматичні поєднання), що виступають у ролі ідентифікаторів кількісної “параметризації” поіменованих субстанцій, цих специфічних мовних засобів номінації неконкретизованої множинної кількості. Нас цікавили особливості дистрибуції означених квантифікаторів, ступінь їх ідіоматичності і відбиття його у лексикографічних джерелах, належність їх до певних тематичних груп (за основним значенням лексем), наявність / відсутність стилістичної маркованості.

Різноманітні засоби вираження операторів функції чітко не визначеної квантитативної номінації, особливості їх функціонування в експресивно маркованому поетичному мовленні потребують подальшого вивчення, мета якого — глибше проникнення в семантико-граматичний лад української мови, адекватніша прагма-стилістична кваліфікація певних мовних явищ на ґрунті якнайповнішої інвентаризації мовних комплексів, що експлікують кількісне визначення певної субстанції, а саме значення невизначено великої міри кількості.

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. — К.: Наукова думка, 1987. — 212 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2007. — 1736 с.

3. Колоїз Ж. В. Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти: Автореф. дис. ... доктора філол. наук. — К., 2007. — 36с.

4. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70 000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. — М.: Рус. язык, 1990. — 921с.

5. Теоретична морфологія української мови. Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська. — К.: Пульсари, 2004. — 400 с.

6. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. / Уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. — К.: Наукова думка, 1999. — 984 с.